

مقایسه تطبیقی تذکره شوستر سید عبدالله جزایری با تحفه العالم میرعبداللطیف خان شوشتی

حمید اسدپور^۱

فضل اله فولادی پور^۲

مسعود ولی عرب^۳

چکیده

شهر شوستر به عنوان مرکز اداری و سیاسی خوزستان در طول تاریخ تا عهد قاجاریه حاکم نشین ایالت خوزستان به شمار می آمده است. این جایگاه ویژه موجب شده بود که شوستر مورد توجه مورخان و جغرافی دانان و سیاحان در طول تاریخ قرار گیرد. نتیجه این عنایت اهل فن، پدید آمدن آثار متعدد تاریخی پیرامون شوستر در اکثر دوره ها بوده است، در عصر صفویه نیز این مهم تداوم یافت. قاضی نورالله شوشتی و فرزند او علاءالملک شوشتی دو اثر برجسته در عهد صفویه پیرامون تاریخ شوستر از خود گذاشتند. این دو از خاندان معروف مرعشیان شوستر بودند. علاوه بر خاندان مرعشی شوشتی، که به امر تاریخ نگاری محلی پرداخته اند؛ خاندان جزایری شوشتی نیز در تاریخ نگاری شوستر، جایگاه ویژه ای دارند. سید عبدالله جزایری (متوفی ۱۱۷۳ ه.ق) که از نوادگان سید نعمت الله جزایری (متوفی ۱۱۱۴ ه.ق) می باشد با تألیف کتاب تذکره شوستر، تصویر روشنی از تاریخ شوستر و جایگاه آن در خوزستان به دست داده و به وقایعی اشاره می کند که در منابع دیگر، مورد غفلت قرار گرفته است. میرعبداللطیف خان شوشتی نیز (متوفی ۱۲۲۰ ه.ق) که از خاندان جزایری شوشتی می باشد نیز به تاریخ نگاری محلی شوستر پرداخته است. اگر چه اثر وی به نام تحفه العالم، اشتراکات زیادی با کتاب تذکره شوستر اثر سیدعبدالله جزایری دارد؛ اما تفاوت های بسیار زیادی بین دو اثر به چشم می خورد. این پژوهش درصدد بررسی و معرفی ابعاد و زوایای تاریخ نگاری محلی پیرامون تاریخ شوستر با تکیه بر مطالعه تطبیقی دو اثر برجسته در این حوزه می باشد.

واژه های کلیدی: سید عبدالله جزایری، میر عبد اللطیف شوشتی، تذکره شوستر، تحفه العالم، تاریخ نگاری محلی شوستر.

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه خلیج فارس بوشهر

Foulady_1387@yao.com

۲. دکتری تاریخ اسلام و عضو هیات علمی دانشگاه فرهنگیان علامه طباطبایی خرم آباد

m.valiarab@yahoo.com

۳. دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام دانشگاه خلیج فارس بوشهر

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۳/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۶/۳۱

مقدمه

تاریخ محلی و تاریخ نگاری محلی دارای جایگاه مهمی در مطالعات تاریخی و پژوهش‌های جغرافیایی و اجتماعی است. امروزه بذل توجه محققان به تاریخ محلی و نیز بسط و گسترش تاریخ نگاری محلی، نشان از اهمیت این شاخه از تاریخ پژوهی دارد. شوشتر و خوزستان بعنوان یکی از نواحی و مناطق بسیار مهم، پیوسته در تاریخ ایران و اسلام و منطقه خلیج فارس دارای نقش و جایگاه برجسته بوده، بخصوص اینکه شهر شوشتر در طول قرن‌های متمادی مرکز اداری و سیاسی و اقتصادی خوزستان بوده است. پیرامون تاریخ و جغرافیای شوشتر آثار متعدد و متنوعی پدید آمده است که در این مجال به صورت تطبیقی به بررسی دو اثر برجسته مربوط به دوره صفویه می‌پردازیم. تذکره شوشتر اثر سید عبدالله جزایری و تحفه العالم اثر میرعبدالطیف خان شوشتری.

از کتاب‌های تذکره شوشتر و تحفه العالم نسخه‌های فراوانی وجود دارد و مصححان مختلفی این آثار را تصحیح کرده و به چاپ رسانده‌اند. نسخه منتخب در این پژوهش کتاب تذکره شوشتر تصحیح مهدی کدخدای طراحی که در سال ۱۳۸۸ بوسیله نشر ترآورا اهواز چاپ شده و نیز کتاب تحفه العالم تصحیح صمد موحد بوسیله انتشارات طهوری تهران می‌باشد. در این پژوهش سعی بر این است که دو اثر فواق الذکر را مورد واکاوی و مقایسه تطبیقی قرار دهیم. تاکنون بررسی تطبیقی جامع و کاملی بین تذکره شوشتر و تحفه العالم انجام نگرفته است و در این مجال برآنیم که به این مهم پردازیم. پرسش اصلی این تحقیق عبارت است از اینکه تذکره شوشتر تا چه حد بر سبک و محتوای کتاب تحفه العالم تأثیر گذاشته است و همانندی‌ها و ناهمگونی‌های این دو اثر چگونه‌اند؟ آیا این دو داری سبک و سیاق مستقل بوده‌اند و یا از هم تأثیر پذیرفته‌اند؟

فرضیه محوری این پژوهش عبارت است از اینکه با وجود برخی همانندی‌ها و همگونی‌های متعدد بین تذکره شوشتر و تحفه العالم، سبک و سیاق این دو اثر و بینش و دیدگاه مولفان این دو کتاب تاریخی، دارای تفاوت‌های چشمگیر با یکدیگر می‌باشد و به همین سبب، این دو اثر واجد ویژگی‌های مخصوص به خود می‌باشند و از این حیث دو اثر، متفاوت و مستقل محسوب می‌شوند.

زندگی و سرگذشت علمی سید عبدالله جزایری مؤلف تذکره شوشتر

بنا بر تقدم تاریخی و زمانی ابتدا کتاب تذکره شوشتر اثر سید عبدالله جزایری (متوفی ۱۱۷۳ هـ.ق) مورد بررسی قرار می‌گیرد. سید عبدالله جزایری شوشتری که احتمالاً در سال ۱۱۱۲ هـ.ق در شوشتر متولد شد و در سال ۱۱۷۳ هـ.ق در همان شهر به خاک سپرده شد (جزایری ۱۳۸۸: ۱۱) ایشان در طول حیاتشان از اساتید زیادی بهره

گرفته‌اند. نخستین استاد ممتاز ایشان، پدرشان سید نور الدین بن سید نعمت الله جزایری بوده است. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۱۰۹) سید احمد علوی خاتون آبادی «اصول کافی» را در مشهد درس می‌دادند و سید عبدالله جزایری شوشتری مدتی چند در درس و محضر او حاضر شد. همچنین هیات و نجوم را از ملا احمد خاتون آبادی آموخت. همچنین در مکه از محضر شیخ حسن بن حسین بن محی الدین جامعی عاملی بن سید رضی الدین عاملی بهره برده و اجازه روایت نیز دریافت کرده است.

ملاً رفیع گیلانی و شیخ شمس الدین بن صفر جزایری بصری که سید عبدالله جزایری شرح مطالع را از او آموخت. نیز از استادان وی به شمار رفته‌اند. ملاً صدرالدین فرزند قاضی سعید قمی که اصول کافی را در قم تدریس می‌کرد و همچنین سید صدرالدین محمد بن محمد باقر رضوی در کربلا از دیگر استادان او بوده‌اند و به وی اجازه داده‌اند. (مورخ رجب ۱۱۵۳ هـ. ق) (جزایری شوشتری، بی تا: ۴۲)

سید عبدالباقی بن مرتضی موسوی دزفولی که مؤلف تذکره شوشتر در جلسات تفسیر بیضاوی او در دزفول حضور می‌یافته و ملاً عبدالغفار صراف شوشتری که سید عبدالله شرح شمس را نزد او فراگرفته بود از دیگر ستادان او می‌باشند. (جزایری، ۱۳۸۸: ۱۲) از بررسی نام و نشان و نیز مکان و مدرسه اساتید سید عبدالله جزایری صاحب تذکره شوشتر به این نکته پی می‌بریم که وی در شهرهایی چون قم، مشهد، کربلا، مکه، دزفول، بصره حضور داشته و به کسب علم و معرفت مشغول بوده‌اند و این تجارب گوناگون در بینش تاریخی او و نگارش تذکره و شوشتر خود را نمایان ساخته است. سید عبدالله جزایری علاوه بر علوم دینی در زمینه‌های ادبی و ریاضی و هیات و نجوم نیز صاحب نظر بوده‌اند (جزایری، ۱۳۸۸: ۲۱۲-۲۱۱-۹۱) سید عبدالله جزایری کتابی تحت عنوان طلسم سلطانی در هیات و نجوم داشته‌اند که مهدی کدخدای طراحی آن را در سال ۱۳۹۰ تصحیح و به چاپ رسانده‌اند.

زندگی و سرگذشت علمی میر عبد الطلیف خان شوشتری مؤلف تحفه العالم

میر عبدالطلیف خان شوشتری از سادات نوریه شوشتر و از نوادگان سید نعمت الله جزایری بوده است. ولادت میر عبدالطلیف در سال ۱۱۷۲ هـ. ق در شوشتر واقع شده است و در سال ۱۲۲۰ هـ. ق در حیدرآباد دکن در گذشته است. اکثر عمر خویش را به سیاحت گذرانده است. شهرهای بصره، بغداد، حله، عتبات عالیات تا کرمانشاهان را دیده‌اند. و سپس به قصد هندوستان از راه بوشهر و مسقط حرکت نموده و در محرم سال ۱۲۰۳ هـ. ق وارد کلکته شده است. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۱۲-۱۱)

مقایسه تطبیقی دو کتاب تذکره شوستر با کتاب تحفه العالم

کتاب تذکره شوستر مشهورترین اثر سید عبدالله جزایری است. این کتاب دارای نثری ساده و روان و خالی از تکلف است. «این کتاب از جهت مطالب به چهار بخش تقسیم شده است:

(۱) افسانه‌هایی که شوستریان درباره شهر خود داشته اند.

(۲) چگونگی شهر شوستر و محله‌ها و مسجدها

(۳) حوادث شوستر و خوزستان از سال ۹۳۲ هجری تا سال ۱۱۶۷ هجری

(۴) پاره‌ای از اشعار مؤلف و شاعران دیگر (جزایری، ۱۳۸۸: ۲۹)

کتاب تحفه العالم، جنگ نفسی است که مؤلف «به بهانه» «در تحریر مجملی از اوضاع شوستر و از محاسن اجداد و اعمام و بنی اعمام فضایل گستر» خود نکات دیگری را هم آورده است. مثل تشریح چگونگی پیشرفت سیاست استعماری انگلیس در هند را بیان می‌کند. (شوشتی، ۱۳۶۷: ۱۷) در این پژوهش سعی بر مقایسه و تطبیق دو کتاب تذکره شوستر و تحفه العالم بوده است. ابتدا باید به جنبه‌های تشابه و تفاوت اشاره نمود. جنبه‌های مشترک و متشابه دو کتاب در زمینه جغرافیای شوستر و تاریخ سیاسی شوستر و همچنین در مورد خاندان شناسی سادات نوریه (جزایری) شوستر است.

در کتاب تذکره شوستر اتفاقات و حوادث تاریخی شوستر به تفصیل بیان شده است اما در تحفه العالم در مورد شوستر مطالب از عمق زیادی برخوردار نیستند. در کتاب تذکره شوستر، درباره خاندان جزایری مطالب مختصری بیان شده است؛ اما در تحفه العالم از صفحات ۹۸ تا ۱۶۴ در مورد خاندان سادات جزایری به تفصیل روایت می‌کند.

اشتراکات دو کتاب تذکره شوستر و تحفه العالم

سه نمونه از برداشت‌های کتاب تحفه العالم از کتاب تذکره شوستر را بیان می‌داریم.

تذکره شوستر	تحفه العالم

گویند روزی هوشگ بر سر عمله و کارکنان حاضر بود دید که یکی از سباع که با مردم رام بود از شهر بیرون رفته، پاره ای گوشت شکاری به دهن گرفته داخل شهر شد و در آنجا مشغول به خوردن آن گردید. (۱۳۶۳: ۳۴)	مشهور است که در وقت آغاز بنای شوشتر هوشنگ خود بر سر عمله حاضر بود. دید که سگی از موضع شهر بیرون رفت و بعد از زمانی پاره استخوانی به دندان گرفته مراجعت نموده و به خوردن آن استخوان مشغول گردید. (جزایری، ۱۳۸۸: ۷۸)
مشهور است که کارپردازان قیصر بعد از آنکه برآورد خرج شادروان و ساختن زمین رودخانه را نمودند، دیدند که خزاین قیصر وفا به اتمام کار نمی نمایند و از بس کار پر آزار است هر مزدور که یک روز کار کرد روز دیگر طاقت کار کردن نداشت و هرچه اجرت را زیاد می نمودند سود نمی بخشیدند. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۴۷)	مشهور است که چون کارگزاران و مستوفیان قیصر شروع به کار و برآورد خرج آن نمودند، دیدند که خزاین قیصر وفا به اتمام آن نمی نمایند. و عمله و کارکنان از آن کار پر آزار نیز در زحمت بودند و هر مزدوری که یک روز آنجا کار کرده بود، روز دیگر طاقت کار نداشت و هرچند اجرت را مضاعف می نمودند. رغبت می نمود. (جزایری، ۱۳۸۸: ۸۳)
خلفای عباسی که دایره دولت آنها اطراف آفاق را گرفته بود آن شهر را سله الخبز و مجمع اعمال نامیده اند. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۶۶)	ملوک و خلفا آنجا را سله الخبز و مجمع اعمال نامیده بودند (جزایری، ۱۳۸۸: ۱۰۱)

تفاوت های دو کتاب تذکره شوشتر و تحفه العالم

اما گاهی هم میر عبد الطلیف مطالب دیگری دارد که در کتاب سید عبدالله جزایری وجود ندارد. برای نمونه سه مورد اشاره می شود.

تحفه العالم	تذکره شوشتر
شهر را اکنون پنج دروازه است: دروازه گرگر، دروازه دزفول، دروازه عسکر، دروازه مافاریان، دروازه آدینه، و طول شهر از قلعه سلاسل است الی مقامی که مشهور است به امام زاده عبدالله، و عرض آن از دروازه آدینه	(جزایری، ۱۳۸۸: ۸۲) این مطالب را ندارد

است الی دروازه گرگر (شوشتری ۱۳۶۳: ۴۴)	
زبان و محاورات یومیه، فارسی فرس قدیم مخلوط یه عربی و فارسی عراق عجم است، با اندک تحریفی که کلمات را دهند. همیشه منشأ افاضل ی علما و مستعدان دین پرور و شعرای عالی مقدار نام آور بوده است. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۵۷)	(جزایری، ۱۳۸۸: ۸۸)
اعاظم محلات دستوا که نعمتی خانه‌اش نیز گویند نه محله، کما فصلت موگهی، سید صالح، دکان سید محمد شاه میدان شیخ، دکان شمس سادات، کاکا عیدی دکه که عیدا کوزه گران (کیزه بناران)	
اعاظم محلات گرگر که حیدری خانه‌اش خوانند هفت محله، کما فصلت: عبدالله بانویه (عبونی، شاه زید، سید قاسم، اشکفتیان قبلی، طراحیان، دروازه و بعضی از این محلات که زبان عوام به تصحیفان لفظ مشهور است. بالای آن به همان زبان عامیانه به سرخی نوشتیم تا اگر کسی به آن زبان بگوید متشبه نماند. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۵۸)	(جزایری، ۱۳۸۸: ۹۹) این مطالب را ندارد

در مورد روش پژوهش در منابع متقدم باید اشاره نمود که از شیوه‌های نوین ارجاع و پانویس و پی‌نوشت، بی‌بهره هستند و در مورد تذکره شوشتر و تحفه العالم نیز این امر صادق است صاحب تذکره شوشتر از منابع زیادی استفاده نموده است که آن‌ها را نام نبرده است. مثلاً در بخش ابتدایی کتابش از کتاب مجالس المومنین قاضی نور الله شوشتری و کتاب فردوس در تاریخ شوشتر تألیف علاء الملک مرعشی شوشتری بهره گرفته است.

نثر کتاب تذکره شوشتر نسبت به تحفه العالم، سخت تر است. به دلیل اینکه سید عبدالله جزایری صاحب تذکره شوشتر آشنایی کاملی با زبان عربی داشته است، واژگان عربی بیشتری در اثرش یافت می‌شود برای نمونه صفحه ۷۷ تا ۷۹ تذکره شوشتر که درباره بنای شهر شوشتر است را با صفحات ۳۲ تا ۳۴ تحفه العالم را مورد بررسی قرار گرفته است.

تذکره شوشتر	تحفه العالم
قضیه توفان نوح- معموره- معدودی- بمضمون کریمه- فراق احباب- فنای اصحاب- مکدر و ملول- تمادی دهور و اعصار توالد و تناسب- تغلب اقویا- قاعده- مقتدر مطلع- واجب الاتباع- نظم معام عباد- تنبیه و تادیب اهل فتنه و فساد منوط به کفایت خلاق- مهد- احفاد- خدمه و اسباب لارمه- قدر استطاعت- مصارف- کموف جبال- تعب- لاجرم- حصاری و ثیق- ذخایر و اقوات- مخازن محارز (جزایری، ۱۳۸۸: ۷۷-۷۸)	مرور دهور- بیداد اقویا- رنج و بلا- همگی فرمان او را مطاع و مسلم دارند- بارگاه- پیشدای گویند- به سرکار پادشاه رسانند- اول پیشوایان اوست- هوشنگ ملقب به دیوبند- مردم به خانه‌های کپری - سایه درختان- تمام خانه ها حکم یک خانه بهم رسانند. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۳۲-۳۳)

آشنایی میر عبدالطلیف خان شوشتری با دنیای جدید و دولت‌های عثمانی و انگلیسی در قرائت جدید از جغرافیا و مقایسه تطبیقی آن با زادگاهش تأثیر زیادی می‌گذارد. در جریان بنای شهر شوشتر اشاره‌هایی به سرزمین عثمانی و انگلیس دارد که با دیدی مثبت به این مکان‌ها پرداخته است و تا حدودی نگاه واقع‌گرایانه ای دارد. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۳۵-۳۶) در تذکره شوشتر بیشتر نگاه واقع‌گرایانه در مورد خوزستان و شوشتر بیان می‌شود در مورد سرزمین و دولت عثمانی، چنین دیدگاه جامعی وجود ندارد.

ساخت سد شادروان و جایگاه شاهپور ساسانی در کتاب‌های تذکره شوشتر و تحفه العالم

درباره ساخته شدن شادروان و بند میزان هر دو مؤلف به اشتباه شاپور ذوالاکتاف را بانی و سازنده آثار مهم در شوشتر دانسته‌اند («نبیره اردشیر بابکان، شاهپور بن هرمز بن نرسی بن بهرام بن هرمز بن شاهپور بن اردشیر جلوس نمود .... اولاً به نواخذة و تادیب عرب پرداخت.... فرمود که شانه‌های ایشان را سوراخ و ریسمان گذرانیده دو دو به

یکدیگر بسته بودند به این سبب او را ذوالکثاف گفتند و او را به عمارت شوستر عنایت عظیم بود (جزایری، ۱۳۸۸):

۸۱۸۲؛ شوشتی، ۱۳۶۳: ۴۴-۴۵-۴۶)

در حقیقت تاریخ نگاران شوشتی پادشاهی شاپور اول و دوم ساسانی را درهم آویخته‌اند و قضایایی که در عهد شاپور اول، همچون اسیر کردن قیصر روم و استفاده از سپاهیان روم برای آبادانی و عمران خوزستان و شوستر را به شاپور دوم ذوالکثاف نسبت داده‌اند. (جزایری، ۱۳۸۸: ۸۰-۸۱-۸۲-۸۳-۸۴-۸۵؛ شوشتی، ۱۳۶۳: ۴۴-۴۵-۴۶)

صاحب تحفه العالم در کتاب خویش، اشاره نموده است که از عم عالی مقدارش مطالب را اخذ کرده است (و عم عالیقدر، علامه سید عبدالله، طلاب ثراه، بدین نحوه نسخه نوشته است برگ گل رخسار یک طبق، گل شمشیرک ابرو دو شاخه، بادام چشم دودانه، زنبق بینی یک جزء، یا قوت رمانی دو دانه، پسته خندان دهان یک دانه، مروارید یا سفت دندان و بیست و هشت دانه و... (شوشتی، ۱۳۶۳: ۴۸)

این گفته میر عبدالطلیف، اشاره ای است به اینکه از کتاب تذکره شوستر استفاده کرده است اما اگر نام کتاب عم عالیقدر خویش را هم بیان می‌کرد پسندیده تر بود.

بررسی و مشخصات و ویژگی‌های زن زیبا و دلنشین از منظر یک فقیه شیعی و مورخ تاریخ محلی شوستر، حکایت قیصر روم و آوردن زنان زیبارو که به ماهپارگان شهرت داشته‌اند بهترین مثال بوده است. تاریخ نگاران شوشتی سعی در بیان جزئی‌ترین ویژگی‌های زن نمونه و ایده آل را داشته‌اند اگر مشخصات و ویژگی‌ها را دقیقاً بررسی نمائیم به خدای آب‌های روان (آناهیتا) می‌رسیم. (جزایری، ۱۳۸۸: ۸۳؛ شوشتی، ۱۳۶۳: ۴۸)

آب و هوای شوستر و تاکید منابع تاریخ نگاری محلی شوستر

سید عبدالله جزایری در مورد آب و هوای شوستر، به نکته ای اشاره می‌کند که از برکت دعای امام رضا (ع) که در حین مسافرت از مدینه به خراسان وارد شوستر شده است و مردم شوستر از وبا و طاعون مصون شده‌اند (جزایری، ۱۳۸۸: ۸۶) اما میرعبدالطلیف خان شوشتی با ذکاوت خویش این نقل قول را نیاورده است زیرا در سال‌های بعد از وفات عبدالله جزایری در شوستر طاعون سرایت کرده بود. (شوشتی، ۱۶۳: ۵۲-۵۳)

در سال ۱۸۳۱ م ۱۲۴۷ هـ. ق مرض طاعون در شوستر راه یافت و در گوشه و کنار این ولایته عده کثیری را تلف کرد، و در سال ۱۸۳۱ م به قول لرد کرزن طاعون و وبای شدیدی به شوستر آمده و قریب ۲۰ هزار نفر را به خاک سپرده (راوندی، ۱۳۸۲: ۴۴۰/۵؛ کرزن ۱۳۸۰: ۱/۱۲۶) کسروی نیز درباره طاعون شوستر می‌نویسد گروهی

انبوهی از مردم آنجا از عرب و عجم را نابود ساخت و بسیاری از آبادی‌ها از مردم تهی شد. در شهر شوستر سه چهارم اهالی از بین رفتند. (کسروی، ۱۳۸۴: ۱۷۸) لرد کرزن اشاره می‌کند که «در شهر شوستر یک نیمه بیشتر شهر از گزند آن طاعون ویرانه گردیده که هنوز خم ویران است. (کرزن، ۱۳۸۰: ۴۶۵/۲) نظام السلطنه مافی در مورد شیوه و با در شوستر در سال ۱۳۰۷ هـ. ق نوشته است «... در این بین، ناخوشی و با بروز کرد و به قسمی که علماء و سادات و اهالی شوستر متفرق شدند» (نظام السلطنه مافی، ۱۳۶۲: ۱۵۸/۱)

نقش چرکس‌ها و گرجی‌ها در منابع تاریخ نگاری محلی شوستر

در کتاب تحفه العالم اشاره به حضور قزلباش‌ها و چرکس (گرجی‌ها) شده است. این بدین علت تذکره داده شده که برخی از پژوهشگران معاصر، خود را نخستین پژوهشگران در رابطه با حضور اقلیت‌های قومی و مذهبی در خوزستان دانسته‌اند.

میر عبدالطیف خان چنین نوشته است «و باروی شهر از طرف گرگر همان رود دو دانگه بوده است که تاکنون تمامی رودخانه به آن طرف است و آن مقدار عمیق شده است که نصب گرگر و آب برداشتن از رودخانه متعذر است و از طرف دیگر حصاری است عظیم که در آن قول (آغل) بسیار بزرگ ساخته بودند و سابقاً جماعت چرکس که از جانب پادشهی در شوستر ساخته بودند در آن قول‌ها (آغل‌ها) ساکن شده‌اند کم کم آن اوضاع از هم پاشید و چرکسیه در شهر خانه گرفتند و به السنه و افواه به جماعت قزلباش مشهد گردیدند. کنون قول‌ها خراب و از آن جماعت معدودی بیش نمانده‌اند و حصار شهر (شوستر) را از خوف اعراب همسایه هر ساله مرمتی می‌کنند و الا آن هم خراب شده بود.» (شوستر، ۱۳۶۳: ۵۹) در کتاب تذکره شوستر چنین مطلبی وجود ندارد.

در کتاب تذکره شوستر مطلبی درباره قزلباش‌های شوستر وجود دارد که در تحفه العالم چنین مطلبی ذکر نشده است «و قبر قندی بگ (بیگ) و یاری بگ (بیگ) در صحرای گرگر است و ایشان دو برادر بودند از قزلباش جغتای شوستر که میر قاسم بن میر محمد باقر بن میر سید علی صدر را از اعظام سادات مرعشی (مرعیشه) مقتول نمودند و مردم از عرب و عجم غوغا نموده ایشان را در خانه خود مقتول ساختند و در همانجا مدفون گردیدند. (جزایری،

۱۳۸۸: ۱۰۵)

در کتاب تذکره شوستر درباره خاندان و اخوشتی خان (گرجیان شوستر) اشاره شده است. (خاندان و اخوشتی خان) حدوداً از صفحات ۱۲۰ تا ۱۶۰ مطالبی ارائه می‌کند. و کتاب تذکره شوستر، تقریباً تنها کتابی است که چنین مطالب مفصلی درباره خاندان گرجی و اخوشتی خان از آغاز حاکمیت و اخشتوخان (۱۰۴۲ هـ. ق) تا اواخر حضور

این خاندان در رأس قدرت محلی شوشتر (۱۱۴۶ ه.ق) اشاره‌های داشته است اگرچه مطالب تذکره شوشتر تا سال ۱۱۶۷ ه.ق ادامه می‌یابد و جسته و گریخته مطالبی نوادگان واخوشتی خان نیز یافت می‌شود. (جزایری، ۱۳۸۸: ۱۶۰-۱۲۰) در کتاب تحفه العالم هیچ مطلب شاخصی درباره خاندان واخوشتی خان دیده نمی‌شود، جز اینکه فتحعلی خان فرزند واخوشتی خان مدرسه ای برای سید نعمت الله جزایری اختصاص داده است. البته محمد تقی خان کلانتر مشاور فتحعلی خان احداث مدرسه را بر عهده داشته است. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۱۰۱)

جایگاه سادات در منابع تاریخ نگاری محلی شوشتر

در کتاب تذکره شوشتر در بخش معرفی سادات ابتدا به معرفی سادات مرعشی پرداخته است. (جزایری، ۱۳۸۸: ۱۱۰-۱۱۵) و سپس در مورد سادات تلغر (سادات قیری) اشاره می‌شود. (جزایری، ۱۳۸۸: ۱۱۶-۱۱۸) در کتاب تحفه العالم ابتدا در مورد سادات نوریه (جزایری) اشاره می‌شود. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۹۶-۱۶۲) این بخشی از مفصل‌ترین مباحث درباره سادات جزایری است که بعدها پژوهشگرانی توانسته‌اند شجره نامه‌ها را ادامه دهند. (جزایری، بی تا) و از سادات مرعشی به صورت مختصر مطالبی بیان کرده است. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۱۶۵-۱۶۶) در مورد سادات تلغر اشاره‌ای نشده است و از سادات کلانتر هم به صورت مختصر اشاره شده است. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۱۶۶-۱۶۵) در کتاب تذکره شوشتر، حاکمان محلی شوشتر از سال ۹۳۲ هجری تا ۱۰۳۶ هجری نامبرده می‌شوند. (جزایری، ۱۳۸۸: ۱۱۹-۱۲۲)

شاعران محلی شوشتر و جایگاه آنان در تاریخ نگاری شوشتر

در کتاب تذکره شوشتر مطالبی پیرامون شاعران محلی شوشتر ذکر می‌شود. (جزایری، ۱۳۸۸: ۱۹۲-۲۱۸ و ۲۲۵-۲۲۸) که این اطلاعات منحصر به فرد هستند و چنین اطلاعاتی را در کتب دیگر نمی‌توان یافت اگرچه در کتاب فردوس در تاریخ شوشتر تألیف علاء الملک مرعشی نیز به شاعران محلی شوشتر اشاره شده است اما سال وفات مؤلف فردوس (۱۰۴۶ ه. ق) بوده است و بخش اعظم از زندگانی خویش را در هندوستان بوده است. شاعران محلی شوشتر ۱۰۴۶-۱۱۶۷ ه.ق در کتاب تذکره شوشتر اشاره شده می‌شود. (شوشتری مرعشی، ۱۳۵۲: ۵۷-۱۷) در کتاب تحفه العالم اشاره‌ای به شاعران محلی شوشتر نیست اما به پیروی از محمد علی حرین، شاعران مشهور و ادیبان معروف ایران در قرون یازدهم و دوازدهم آورده می‌شود. (شوشتری، ۱۳۶۳: ۱۹۲-۲۳۱) در کتاب تحفه العالم، شرح مفصلی از زندگانی میر عبدالطلیف خان شوشتری بیان

شده است اما در کتاب تذکره شوستر شرحی از زندگانی سید عبدالله جزایری وجود ندارد. (شوشتی، ۱۳۶۳: ۲۳۱-۲۳۷)

هندوستان و وصف آن در تحفه العالم

کتاب تذکره شوستر هیچ مطلبی درباره عجایب هند و مظاهر تمدن نوین وجود ندارد اما در کتاب تحفه العالم از فصل ۱۵ تا آخر کتاب فصل ۱۹ درباره هندوستان و روابط اروپایی ها با هندیان و مسلمانان اشاره‌هایی می‌شود. (شوشتی، ۱۳۶۳: ۲۳۸-۴۶۶) در کتاب تحفه العالم به وفور کلمات انگلیسی و فرانسوی یافت می‌شود برای نمونه چند مورد را بیان می‌شود. الک ژندر (الکساندر - اسکندر) ص ۴۱، یورپ و ایشیا ص ۲۴۳، فرامیسن، ص ۱۵۸ را می‌توان اشاره کرد (شوشتی، ۱۳۶۳: ۴۱ و ۲۴۳ و ۲۵۸)

در کتاب تحفه العالم، درباره فراماسون ها اشاره‌های شده است. (شوشتی، ۱۳۶۳: ۲۵۸-۲۵۹) هر چند بدون تعصب به این مسئله پرداخته است. در تحفه العالم مسائلی مطرح شده است که مناسب تمام محافل نیست مثلاً درباره خانه رقص و بیت اسرور و زنان پری پیکر مطالبی بیان کرده است. (شوشتی، ۱۳۶۳: ۲۶۴-۲۶۶) در مورد ازدواج‌های بدون عقد (ازدواج سفید) و همچنین ازدواج‌هایی که زود به متارکه می‌رسد مطالبی دارد (شوشتی، ۱۳۶۳: ۲۶۷) اشاره به خانه‌های خراباتیان و فواحش نیز از مطالبی است که ذکر آن در هر محفلی نشاید. (شوشتی، ۱۳۶۳: ۲۹۶-۲۹۷). علاوه بر مسائلی که مطرح شده است در مورد کمپانی هند شرق و حضور انگلیسی‌ها در هندوستان هم اشاره‌های می‌شود و با دید مثبت به اروپاییان توجه شده است. (شوشتی، ۱۳۶۳: ۳۱۲-۲۶۰)

نتیجه گیری

در این پژوهش سعی بر مقایسه تطبیقی دو کتاب تذکره شوستر تألیف سید عبدالله جزایری شوشتی با کتاب تحفه العالم تألیف میر عبداللطیف شوشتی شد. در زمینه تاریخ محلی شوستر، تذکره شوستر و تحفه العالم، لازم و ملزوم، و تکمیل کننده هم، محسوب می‌شوند و به عبارتی که در بعضی از مطالب، کتاب تذکره شوستر به صورت مفصل از حضور خاندان گرجی واخوشتی خان در شوستر می‌پردازد؛ اما در کتاب تحفه العالم از این مطالب هیچ خبری نیست؛ و برعکس، در تحفه العالم در مورد حضور چرکیسه در شوستر اشاره‌های فراوانی وجود دارد در حالی که در تذکره شوستر هیچ مطلبی از این مورد نیست.

در کتاب تذکره شوستر به صورت تفصیلی در مورد خاندان سادات مرعشی و خاندان سادات تلغری مطالبی ذکر می‌شود اما در کتاب تحفه العالم در مورد خاندان‌های مرعشی و تلغری چندان اشاره ای نشده است؛ و در کتاب تحفه العالم در مورد سادات جزایری به صورت کاملاً مفصل مطالبی وجود دارد در حالی که در تذکره شوستر فقط از زندگانی و آثار سید نعمت الله جزایری اشاره می‌شود و در مقایسه با تحفه العالم، بسیار جزئی به مسئله سادات جزایری پرداخته است. در مورد سادات کلانتر و حضور این خاندان در شوستر؛ هر دو کتاب تذکره شوستر و تحفه العالم به صورت مختصر به این امر پرداخته‌اند. در مورد باورهای عامیانه؛ کتاب تذکره شوستر به آن رغبت بیشتری دارد؛ حال آنکه، تحفه العالم میرعبداللطیف خان شوشتری که نواندیش تر است این مطالب را حذف نموده است یا با شک و تردید به آن پرداخته است.

منابع

- کرزن، جورج ناتانیل (۱۳۸۰). ایران و قضیه ایران، ترجمه غلامعلی وحید مازندانی، تهران: علمی و فرهنگی.
- کسروی، احمد (۱۳۸۴). تاریخ پانصد ساله خوزستان، تهران: دنیای کتاب.
- شوشتری، میر عبداللطیف خان (۱۳۶۳). تحفه العالم، به اهتمام صمد موحد، تهران: کتابخانه طهوری.
- شوشتری، مرعشی الحسینی، علاءالملک (۱۳۵۲). فردوس در تاریخ شوستر و برخی از مشاهیر آن، مقدمه و تصحیح و تعلیق میر جلال الدین ارموی، تهران: بهمن.
- شوشتری نورالله (۱۳۹۱). مجالس المومنین، تهران: اسلامیه.
- جزایری، سید عبدالله (۱۳۸۸). تذکره شوستر، تصحیح مهدی کدخدای طراحی، اهواز: تر آوا.
- نظام السطنه مافی، حسین قلی خان (۱۳۶۲). خاطرات و اسناد حسین قلی خان نظام السطنه مافی، تصحیح معصومه مافی و دیگران، تهران: نشر تاریخ ایران.
- راوندی، مرتضی (۱۳۸۲). تاریخ اجتماعی ایران، تهران: نگاه.

